

SLOVENO-BALTICA

V spomin Ivanu Grafenauerju

Med stotinami še nepojasnjenih slovenskih besed zasluži posebno pozornost glagol *ukériti se*, *ukérim se* »usesti se, vseliti se, nastaniti se, ugnezdit se«. Srečujemo ga, čeprav ni posebno frekventen, pri vrsti avtorjev. Uporabljajo ga Levstik, Jurčič, Stritar, Erjavec, Podlimbarski, Murnik, Jeglič in pojavi se celo v prevodih Turgenjeva in Dostojevskega (gradivo za slovar knjižnega jezika). Vendar piše Jurčič *ukiriti se* in Stritar *vkeriti se*. Narečno zasledimo samo *ukiriti se* na Dolenjskem okoli Grosupljega in Velikih Lašč. Oblika *ukeriti se* je hiperkorektna po vzoru *méra, véra*, ker se refleksi za -e- zoži v -i-. Kakor pri toliko drugih slovenskih besedah, za katere ne najdemo odgovarjajočega slovanskega sorodstva, se pokaže zadovoljiva primerjava v litavskem *kùrdinti*, *kùrdinu* poleg *kùrdyti*, *kùrdau* »vseliti, nastaniti« poleg »pustiti graditi« in »zakuriti«. Slovenski glagol bi torej brez težav rekonstruirali v praslovansko **vьkyriti*, **vьkyrjo* ali celo **vьkyrditi*, **vьkyrdjo* z onemittvijo -d- po prezentu **vkirjim*. S tem -d- moramo računati pri drugi inačici te osnove, pri slovenskem *ukícati se*, impf. *ukrcávati se* »vseliti se na ladjo«. Ni mogoče z gotovostjo reči, ali je to res mlada izposojenka iz srbohrvaščine, ker je ne najdemo v starejših slovenskih slovarjih. Lahko je tudi domača, prvotno živa samo v ozkem primorskem pasu. Enako je tudi sbh. *kícati* šele iz Dalmacije, kjer je pomenilo »vseliti se na ladjo«, prešlo v širšo rabo z razširjenimi pomeni »nastaniti se na vozu, v vagonu itd.« To je najbolj verjetno ista osnova s kratkim -u-, podaljšana s -s- intensivum, psl. **vьkyrd-s-ati*. Dosedanji Miklošičev poizkus razlage (SEW 155), ki ga je sprejel Skok (ERHS II 185), iz italijanskega *car(fi)care* »tovoriti«, ne ustreza niti glasoslovno niti pomensko. Toda apelativa tipa *kíca* »debela ženska« z adjektivi *kíccā* »nabit z denarjem«, *kíccāst* »trebušen« pri Skoku ne moremo povezovati z *ukrcati*, ampak tvorijo skupaj s slovenskimi *kícelj* »odžagan kratek kos debla, čok« drugo slovansko besedno družino, primer tudi albansko *kërtsël* »čok, štor, hlod«.

Tudi v litavskih in letonskih izvedenkah iz te osnove se menjavata dolgi in kratki -u-. Litavsko *kùrdinti* je kavzativ od glagola *kùrti*, *kuriù* z osnovnim pomenom »graditi, napraviti, ustanoviti, zasnovati, praznovati«. Druga pomenska skupina je »napraviti ogenj, zakuriti«. Fraenkel, LEW 319, oporeka avtorjem, ki vidijo v teh navidezno različnih pomenih dve homonimni osnovi (tako tudi Vasmer, REW I 700 z literaturo). Tretje *kurti* je »hitro teči, dirjati«. To je Machek, Lingua Posn. V 84, povezal z lat. *currere* »teči«. Vendar se zdi, da to ni potrebno. Kakor lit. *dėgti* »goreti« pomeni tudi »hitro dirjati, hiteti« ali sbh. *odmagliti*, tudi tega *kùrti* ni potrebno izločiti iz celotnega pomenskega razpona te osnove.

Splošno slovansko *kuriti* pomeni »kaditi«, prim. csl. *vьskurb* »dim«, ukr. *kurja* »prah«. Samo slovenščina je ohranila starejši pomen »napraviti, vzdrževati ogenj«. Tudi pomeni *kuriti se* »izzivati se med seboj«, *razkuriti koga* »razdražiti«, *podkuriti komu* »narediti komu nevšečnosti« imajo svoje ekvivalente v letonskem *kuštīt* »dražiti, povzročiti prepir, razvneti«. Pomen »bežati« pozna slovenščina samo v zvezi z nepravim objektom *odkuriti jo* poleg ukrajinskega *kuryty*, *kurnuty* »zbežati, popihati jo« in slovaškega *prokúrit'* »prihiteiti«, *prekúrit'* »hitro prekoračiti«.

Brž ko z veliko verjetnostjo, malodane s popolno gotovostjo vidimo v oblikah *ukiriti se* in *ukrcati se* zvezo z litavskim kavzativom *kùrdinti*, se vsiljuje domneva, da je slovansčina morala nekoč poznati tudi osnovni pomen glagola *kur(fi)ti* »graditi, narediti, ustanoviti, ustvariti«. Sklepati smemo, da je slovenska *Kurent*, *Kuret* »ime maske« arhaični tvorno sedanjíski deležnik **kuręť* z rinezmom pred -t-, tipa *roža mogota*, s pomenom »ustvarjajoči,

ustanavljajoči, snujoči«. Svoj najbližji ekvivalent ima v starem pruskem *Curche* »zadnji snop, v katerega se skriva boginja rodovitnosti«. Razlagali so to iz *kūrti*, primer staroprusko *kūra* »zida, gradi« (Brückner) ali celo povezovali s staroruskim *кѣрчii* »kovač« (Būga). Nedvomno gre za božanstvo totemskega kulta. Tudi naš *Kurent*, kakor ga poznamo iz sporočil prejšnjega stoletja, ko se še ni razvil v folkloristično opico, je bil najbolj verjetno maskirana personifikacija nekega totemskega demona. Morda se je tudi bolgarsko *kuke-re, kukeve* »ime podobnih mask« razvilo iz **kurkere*, to je iz iste osnove kakor v slovenščini.

To je seveda za sedaj samo delovna hipoteza, ki bi jo bilo treba še vsestransko preveriti z etnološkimi paralelami. Slovenske oblike *kōrant* (vzhodno štajersko in notranjsko), *Kōrent*, *Korat* (prekmursko, *Kore* (n.), g. *Koreta* (Solkan) z -o- so morda mlajše ali naslonjene na kakšno drugo osnovo. Saj imamo slovensko *korantāti, korantām* »štorkljati, nerodno hoditi«, kar je ekspresivna tvorba h *korakati*. Apelativa *korant* »zelena žabica«, *korānta, korantāča, korantāčka* »krastača« (Haloze) tudi verjetno nimajo zveze s *Kurentom*. Izven slovenskega ozemlja poznamo samo kajkavsko *kurēnt* »ime pustne šeme«. Upoštevati je treba tudi priimke *Korent* (slov.), *Korent* (Čakavec), *Kurent* (Krapina, Istra) in *Kuret* (slov.), ki se morda iz *Konradin*, staro visoko nemško 1377 *Chourat*. Toda oblike *sveti Kurent* »pust« (štajersko) poleg *sveti Korant* (gorenjsko) govore za domnevo, da se je neki predkrščanski kult pomešal s pustom. Ostane nam še *Korat* »mož v mesecu« (Zilja) in *korant* »plužar pri oračih« (Zilja).

Dosedanje razlage imena *Kurent* niso zadovoljive. Miklošič, SEW I 148, je primerjal ukrajinsko *kurent* »neka vesela poročna viža«, kar je gotovo isto kot poljsko *kurant* »stari ples«, r. *kuranta*, č. *kuranta*, kar izvajajo iz francoskega *courante* »neki ples v 16. in 17. stoletju«. To zavrača Berneker, SEW I 648, ki povezuje ukrajinsko *kurent* z nemškim *kur-rende*, starejši *current, currente* »petje revnih dijakov na potovanjih za milodare«. Za slovensko *kurent* pravi Berneker, da je temno. Kristijanović, Anfang 20, je poizkušal izhajati iz slovanskega *kurь, курьсь*. Štrekelj je mislil najprej na lat. *quaranta* »štiridesetdnevni post«, kasneje pa se je odločil za nemško *Kurrente, Kurrentschüller, Kurrentauer* »potujoči dijaki, ki se preživljajo s petjem« (Lehnwörterkunde 81). Previdnejša Brückner, KZ XLVI 222, in Polivka, Germanoslavica I 619, zanikata vsako možnost domačega porekla in supponirata tujo izposojenko. Kelemina, Bajke 12, je opozoril na kočevsko nemško *Wischi-gūro*, alemansko *gōre*, sev. štajersko *gōri* »neka norčava maska«, vse iz it. *corrente* (o tem Kretzenbacher, Germ. Mythen 12). V GMDS XXV–XXVI 112 pa dostavlja Kelemina še obliko *Korikorante* »tisti, ki zna hitro leteti«. Grafenauer, Etnolog XIV 58, povezuje *kur-enta* z r. *keremétь* »zli duh«, izposojeno iz čuvaškega *kirēmēt*, kazantatarskega *kirāmāt* »isto«, po Vasmerju, REW I 551, arabskega izvora; iz etnografske literature navaja Grafenauer tudi oblike *Kurjumes, Kurmes*. Še manj prepričljiva je zveža z ilirskim etnikom *Curetes, Courentes* (Mažuranič, Prinosi 576) ali z gr. *χοῦρητες* »mladi oboroženci« in *χίγβαντες* »plesalci« (Grobelj, Razstavni katalog, Ptuj, 1978).

Niso pa s tem izčrpane vse asociacije, ki se porode ob slovenskem *ukiriti se*. Doslej še noben jezikoslovec ni dvomil v sorodstvo slovanskega *kuriti* »kaditi« in litavskega *kūrti*, letonskega *kūrt*, vsaj v pomenu »zanetiti, napraviti ogenj«, čeprav niso pritegnili slovenskih pomenov, ki še bolj prepričljivo potrjujejo to paralelo. Toda slovanski -u- se je razvil iz diftonga, ki pri tej osnovi ide. **ker(ə)* – ni nikjer izpričan. Dvomljiva se zdi Bernekerjeva razlaga (SEW I 652), da bi se slovansko *kuriti* razvilo kot novotvorba iz starejšega **кѣrti*, kar bi ustrezalo litavskemu *kūrti*. S kratkim -u- je bilo doslej v slovansčini poznano samo starorusko cerkvenoslovansko *кѣрчii* »kovač«, kar primerjajo z litavskim *kūrti* »graditi, ustanoviti« tudi tisti avtorji, ki ostro ločijo ta navidezni homonim s *kūrti* »narediti ogenj«. Walde-Pokorny, VWIS I 418, pravi samo, da je baltsko *kūr-* in slovansko *kur-* neka prevojna novotvorba iz **kūr-*, ki se je razvil iz indoevropske o-jevske redukcijske stopnje. Isto ponovi tudi Pokorny, IEW 572. Toda slovensko *ukiriti se* < **vk̑yr(dj)iti se* govori za dolgi -ū-! Nisem dovolj razgledan po novejši komparativistični literaturi, ki je v zadnjih

desetletjih že tako narasla, da presega zmogljivost enega samega delavca, da bi vedel, ali je kdo Haversovo idejo o indoevropskem sakralnem \bar{u} - obravnaval tudi v baltoslovanščini. Kjer in dokler ta \bar{u} - ni izgubil svoje sakralne funkcije, ni doživiljal glasoslovnih sprememb. Podoben \bar{u} - je tudi v razmerju slovensko, staro dalmatinsko (Stulić) in črnogorsko *zubelj* »plamen«, slovensko tudi *zúblja* »bakla« pri Alasiu 1607 in litavsko *žiburŷs* poleg *žiburŷs* »luč, plamen sveče, bakla, svetilka«, letonsko *žuburis* »luč«, kar je primerjal že Miklošič, SEW 469, a so to kasneje zavrgli, ker izhajajo baltske besede iz prvotnega *žib-*. Miklošič je pritegnil zraven tudi vzhodno štajersko *znbelij*, *znübelj* »odprtina v peči«, toda r. dial. csl. *znyľ* »peč« kaže v enako menjavo \bar{u} - in \bar{y} -. Na vsa takšna vprašanja še ne poznamo zadovoljivega pojasnila. Naj opozorimo tudi na lit. *ugnis* »ogenj«, letonsko *uguns* »ogenj«, *ugunskurs* »ognjišče« poleg slovanskega *ognŷ*, staro indijsko *agnis* »ogenj«, hetitsko *agniš* »ogenj« in tudi litavskega *agnüs* »ognjen«. Kljub glasoslovnim težavam je verjetno z lit. *ugnüs* sorodno slovensko *vigenj* »kovačnica, kovaško ognjišče«, srbohrvaško *viganj* »nakovalo, kovačnica«, češko *výheň*, slovaško *vyhňa* (f.) »kovačnica«. Ker je tudi v jeziku Romov *vigna* »ognjišče«, *vignja* »kovaško ognjišče, kovačnica«, albansko pa celo *vigan* »ober, velikan«, so nekateri raziskovalci mislili, da je to prevzeto iz jezika Romov. Toda gornje lužiško *wuheň*, dolenje lužiško *hugen* »dimnik, kovaško ognjišče« kaže na ohranjenost \bar{u} -, čeprav je Miklošič, SEW 391, sklepal na \bar{v} -*ognŷ*! Machek, EŠČ 701, suponira za slovansko dolgo \bar{u} - vrddhi podaljšavo \bar{v} -*ūgnja*. Skok, ERHS III 587, sklepa na slovansko poreklo, vendar ne drži njegovo sklicevanje na staro litavsko *ungnis*, kar je po Fraenklu, LEW 1185, samo pismena napaka pri Bretkunu. To je samo nekaj primerov težav, ki jih povzročata \bar{u} - v balto-slovanskih jezikovnih odnosih.

Nič manj zanimivi pa niso tudi drugi prakulturni ostanki, ki jih je mogoče razrešiti s pomočjo baltskih paralel. Slovensko *klanica* »shramba za vozove« (Notranjski) poleg homonimov *klonica* in *kolnica* ne moremo razložiti z regularnim slovenskim glasoslovjem; *kolnica* je naslonjeno na *kola* »voz«, *klonica* pa po vsej verjetnosti na *zakloniti*. Toda *klanica* ima svoj regularni ekvivalent v litavskem *klūonas* »gumno, skedenj, sušilnica za žito, ograjen prostor okoli skednja«, letonsko *kluōnis*, *kluōns* »gumno, pod«. To je izposojeno v rusko *klúnja* »vrsta skednja, sušilnica za žito«, belorusko in ukrajinsko *klúnja*, poljsko *klunja*, *klónia*. Zaradi slovanskega *klōnja* »kletka, golobjak« je Berneker, SEW I 522, vse te slovanske besede izvajal iz *kloniti*, toda Vasmer, REW I 573, ki ne pozna slovanskega *klanica*, izvaja severno slovanske besede iz baltsčine. Naši raziskovalci gospodarskih poslopij in kozolcev so to frapantno primerjavo prezrli. Osnova je verjetno ista kot v *klasti*, *kladq*, litavsko *klóti* »zložiti, pokriti, zravnati«, čeprav vidijo nekateri avtorji v lit. *klūonas* prevoj k *klēty* (Fraenkel, LEW 270, 274).

Druga takšna prakulturna beseda je *kárjice* (f. pl.) »kljuge, na katere so obešena vrata«. Pleteršnik, I 388, pravi, da je to dvomna beseda, vendar pozna že Pohlin *karijze* »Schnalle, ansa« in Gutschmann *karjize* »Türschnalle«. Pomensko najbližje je letonsko *pakari* »lesene kljuge za obešanje vrat«, *pakara*, *pakars* »kljuka, obešalnik«, litavsko *pakarà* »obešalnik«, *pakorē* »vislice«, staro prusko *pakaris* »jermen«; a tudi latinsko *cardo* »tečaj pri vratih«, staro angleško *heorr*, staro islansko *hjarre* »tečaj pri vratih«. Pri drugih Slovanih nisem doslej našel še nič podobnega, vendar se zdi, da slovansko *karjice* ni izposojeno iz neznanega vira, ampak da je prakulturna dediščina.